

Wiesław Charczuk

"Władze komunistyczne wobec opozycji na Południowym Podlasiu w latach 1944-1947", Dariusz Smolarek, Siedlce 2005 : [recenzja]

Radzyński Rocznik Humanistyczny 4, 281-286

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

**Dariusz Smolarek, *Władze komunistyczne wobec opozycji na Południowym Podlasiu w latach 1944-1947*,
Instytut Historii Akademii Podlaskiej i Siedleckie
Towarzystwo Naukowe, Siedlce 2005, ss. 334**

Praca Dariusza Smolarka stanowi III tom serii *Monografie Podlasia*. Seria wydawnicza podjęta przez zespół badawczy naukowców Akademii Podlaskiej w Siedlcach została poświęcona dziejom Podlasia. Obejmuje zarówno monografie instytucji, organizacji społecznych, politycznych i zbrojnych jak również monografie miast. Dotychczas ukazały się prace Wiesława Charczuka, *Formacje zbrojne Obozu Narodowego na Południowym Podlasiu w latach 1939-1947*, Siedlce 2003; Franciszka Doroszuka, *Bataliony Chłopskie na Podlasiu 1939-1944*, Siedlce 2004.

Komunizm jako zbrodniczy system polityczny jest przedmiotem wielu analiz i ocen zwłaszcza historyków dziejów najnowszych, którzy usiłują znaleźć odpowiedź na wiele nurtujących ich pytań.

W latach dziewięćdziesiątych XX w. po procesie transformacji ustrojowej coraz częściej badacze tego systemu próbują przedstawiać komunizm w innym świetle niż to czyniono w okresie PRL-u. Nowe spojrzenie na system komunistyczny ukazuje praca Jacka Sujki, *Represje NKWD, UBP, MO w latach 1944-1947 na terenie wschodniego Mazowsza i zachodniego Podlasia*, napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr hab. Kazimierza Przybysza na Wydziale Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego w 1993 r., w której autor poddał szczegółowej analizie badawczej represyjność radzieckich i polskich organów bezpieczeństwa wobec społeczeństwa na zakreślonym badaniem obszarze.

Mimo że zostały otwarte dla historyków tajne archiwa organów bezpieczeństwa (obecnie materiały znajdują się w IPN), radzieckie archiwa NKWD, KGB (obecnie rosyjskie) i odtajniono część dokumentów z tego okresu, to nadal ten temat jest słabo zbadany i opisany.

Autor recenzowanej pracy podjął próbę analizy wydarzeń i zjawisk politycznych, społecznych oraz przestępczych mechanizmów, które pozwoliły nielicznej grupie komunistów utworzyć drogę do totalitarnych rządów w Polsce.

postanowił ten mechanizm prześledzić na obszarze Południowego Podlasia – regionie o bogatych tradycjach niepodległościowych, silnych korzeniach chrześcijańskich i znacznych wpływach w geografii politycznej II Rzeczypospolitej obozu narodowego na społeczność podlaską.

We wstępie (s. 1) Autor zaznaczył, że inspiracją do wyboru tematu stanowiły emocjonalne więzi Autora z regionem i brak naukowej pracy poświęconej wydarzeniom i zjawiskom pierwszych lat powojennych oraz praca Stanisławy Lewandowskiej *Ruch oporu na Podlasiu w latach 1939-1944*. O ile przedmiotem rozważań Autorki był ruch oporu w okresie okupacji niemieckiej, o tyle wg założeń Autora recenzowana

praca ma stanowić kontynuację chronologiczną wydarzeń historycznych, które rozgrywały się na badanym terenie, a uczestnikami byli często ci sami ludzie, którym przyszło funkcjonować w warunkach często porównywalnych lub gorszych od okupacyjnych.

Uważam, że wybór tematu jest jak najbardziej uzasadniony. Nie wnoszę uwag co do przyjętej cezury pracy wyznaczonej latami 1944-1947. Rozpoczęcie badań datą 1944 r. nie budzi zastrzeżeń. Jest to właściwy wybór, gdyż latem 1944 r. RKKA – Robotniczo Chłopska Armia Czerwona (od 1946 r. Armia Radziecka) wyzwoliła Południowe Podlasie, a władza komunistyczna próbowała montować swoje struktury w celu przejęcia władzy. Zakończenie badań na 1947 r. uznaję za właściwe, bowiem w tym roku wraz z wyborami do Sejmu Ustawodawczego, kończy się działalność legalnej opozycji oraz działalność zorganizowanego podziemia zbrojnego na Południowym Podlasiu.

Należy tu zaznaczyć, że recenzowana publikacja jest wydaniem książkowym rozprawy doktorskiej przedstawionej Radzie Naukowej Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, a pozytywną recenzję wystawiła prof. dr hab. Anna Magierska.

Recenzowana praca została napisana głównie w oparciu o materiał źródłowy, archiwalny. Autor swoje badania oprął na bogatej bazie źródłowej. Przede wszystkim są to archiwalia zgromadzone w: Archiwum Akt Nowych, Centralnym Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, Centralnym Archiwum Wojskowym, Instytucie Pamięci Narodowej w Warszawie, Instytucie Pamięci Narodowej Oddział w Lublinie, Archiwum Państwowym w Lublinie, Archiwum Państwowym w Lublinie Oddział w Radzynie Podlaskim, Archiwum Państwowym w Siedlcach i Archiwum Zakładu Historii ruchu Ludowego. Ponadto uzupełnieniem kwerendy przeprowadzonej w wyżej wymienionych archiwach stanowią publikacje źródłowe, relacje pisemne, prasa z lat 1944-1947, 1990-2000, pamiętniki i wspomnienia oraz literatura przedmiotu.

W tak dobranej bazie badawczej zasługują na szczególną uwagę materiały wytworzone przez resort bezpieczeństwa (od 1 stycznia 1945 r. organa bezpieczeństwa) znajdujące się w CA MSWiA oraz IPN. Autor wykorzystał tu możliwość dotarcia do wielu źródeł zwłaszcza organów bezpieczeństwa, jaka pojawiła się przed historykami dziejów najnowszych Polski po transformacji ustrojowej w Polsce 1989 r. i zniesieniu cenzury.

Pochwalić należy Autora pracy za włożony trud w zbieraniu materiału źródłowego. Pewnym mankamentem recenzowanej pracy jest jednak jej materiałowy charakter, który dominuje nad częścią analityczną i wnioskową. Za ważne dla pracy uznaję liczne i obszernie przypisy, z tym, że niektóre są niekonsekwentne, np. s. 16, przyp. 22: T. i W. Rzepeccy: *Sejm i Senat 1928-1933* (dalej: *Sejm i Senat 1928...*), Poznań 1928 lub s. 19, przyp. 29: T. i W. Rzepeccy, *Sejm i Senat Rzeczypospolitej Polskiej 1922-1927*, (dalej: *Sejm i Senat 1927...*) Poznań, s. 20, przyp. 31: T. i W. Rzepeccy, *Sejm i senat 1928-1933...*, przyp. 32: T. i W. Rzepeccy, *Sejm i Senat 1928...*

Praca ma układ problemowy. Jest to typowy dla tego typu prac naukowych. Praca składa się z sześciu rozdziałów problemowych, wstępu, zakończenia, bibliogra-

fii. Pracę wzbogaca 18 tabel i 24 aneksów.

Taki układ treści książki należy uznać za przejrzysty i w pełni oddający zamierzenia Autora postawione w wstępie.

Rozdział pierwszy *Sytuacja społeczno-polityczna na Południowym Podlasiu w okresie listopad 1918 – lipiec 1944* jest interesujący pod względem przedstawienia sytuacji społeczno-politycznej w regionie. Zastrzeżenia recenzenta budzi treść pierwszych stron rozdziału, mimo, że Autor przyjął za początkową cezurę listopad 1918 r., gdzie ani słowem nie wspomina o postawie społeczeństwa podlaskiego w 1918 r. i potem w 1920 r. Ponadto Autor pracy nie uwzględnił tradycji walk niepodległościowych Podlasiaków w 1830, 1863 r., które w znacznym stopniu rzutowały na postawę ludności Południowego Podlasia w wojnie polsko-bolszewickiej, a następnie na postawę do narzuconej siłą i nieakceptowanej władzy komunistycznej w 1944 r. Ponadto Czytelnika może wprowadzić w pewne zakłopotanie brak wytyczenia zakresu badanego obszaru oraz wyjaśnienia pojęcia co Autor rozumie przez słowo „Południowe Podlasie”. W pracy ewidentnie brakuje charakterystyki geograficznej badanego terenu. Uważam to niedociągnięcie za poważny błąd, tym bardziej, że recenzowana praca ma charakter wybitnie regionalny. Mimo że czasowo jest to rozdział obszerny bo obejmujący ćwierć wieku to Autor rozpoczyna swoją pracę od 1931 r – spisu powszechnego. Brakuje w tym rozdziale chociażby kilku zdań poświęconych postawie mieszkańców Płd. Podlasia w przededniu wybuchu II wojny światowej jak udziału i postaw Podlasiaków w Wojnie Obronnej 1939 r., po 17 września 1939 r. i w okresie okupacji niemieckiej. Trochę niezręczny zdaniem recenzenta jest tytuł pierwszego podrozdziału: *„Panorama organizacji politycznych i postaw społecznych”*. Bardziej obrazowe byłoby przedstawienie geografii politycznej Południowego Podlasia w latach 1918-1939, ukazanie postaw społeczeństwa wobec różnych nurtów politycznych i jego sympatii dla obozu narodowego. Geografia polityczna lat 1918-1939 terenu objętego badaniem przez autora rzutowała potem na postawę Podlasiaków wobec komunistów z PKWN.

Rozdział drugi *Budowa organów władzy na wyzwolonym obszarze* poświęcony został analizie działań Armii Czerwonej w wyzwoleniu Podlasia. Ukazano w nim militarne i polityczne aspekty akcji „Burza”. W dalszej części rozdziału poddano analizie przebieg procesu budowy komunistycznych organów władzy oraz radzieckiego zaangażowania w kształtowanie fundamentów nowego ustroju. Jako wartościowy element rozdziału uważam podpunkt czwarty poddający analizie budowę komunistycznego aparatu represji, który stał się filarem komunistycznego państwa.

Również w tym rozdziale Autor nie uniknął uchybień i pomyłek, np. (na s. 46) podaje pseudonim dowódcy batalionu w Obwodzie Sokołów Podlaski mjr Jerzego Sasina, który miał pseudonim „Kopka”, a nie „Kropka”. Dalej, na (s. 83) recenzowanej pracy, Autor omawia działania radzieckich organów bezpieczeństwa NKWD i Smiersz, które wykonując rozkaz nr 220169 z 1 sierpnia 1944 r. J. W. Stalina nakazujący bezwzględnie rozbrajać wszelkie formacje zbrojne AK i inne, przystąpiły do bezwzględnego niszczenia podziemia niepodległościowego. Autor pisze że szeregowych żołnierzy AK i podoficerów wcielano do batalionów zapasowych 1 AWP. Natomiast

pominął całkowicie jakie były plany co do kadry oficerskiej? Szerzej ten problem został potraktowany przez Andrzeja Chmielarza, *Władze sowieckie i PKWN wobec AK w 1944r.*, [w] „WPH”, nr 2/1992 i S. Kriwienko „Raporty z Polski”, [w] „Karta” nr 15/1995, których Autor nie wykorzystał.

Słusznie Autor zauważył, że organa władzy w początkowym okresie były słabe. W znacznym stopniu były obsadzone przez żołnierzy AK i BCh (posterunki MO – przyp. W. Ch.). Wg ustaleń Dariusza Smolarka w powiecie włodawskim w grudniu 1944 r. na 12 posterunków MO opanowanych przez żołnierzy AK było w 100 %. W podobnym stopniu kształtowało się to w innych powiatach. W powiecie siedleckim w niektórych rejonach odsetek ten wynosił 90 %, np. posterunki w Osice, Sarnakach i Mordach. Warta podkreślenia jest teza, że początkowo do połowy października 1944 r. na Płd. Podlasia władzę na posterunkach sprawowali żołnierze AK i BCh. Dopiero jesienią 1944 r. komendanci wojenni (radzieccy) rozpoczęli ponowną organizację posterunków sprzyjających władzy ludowej, likwidując dotychczasowe.

Za szczególnie wartościowe z punktu merytorycznego dla publikacji są rozdziały trzeci, czwarty i piąty. Rozdział trzeci *Sytuacja w ruchu ludowym na Podlasiu w latach 1944-1947-Powstanie PSL* został poświęcony relacjom w ruchu ludowym w okresie 1944-1947 ze szczególnym uwzględnieniem powstania PSL, które w tym okresie wyrosło na Płd. Podlasia na dominujące ugrupowanie legalnej opozycji. Słuszne jest spostrzeżenie Autora o kłesce SL „lubelskiego”. W 1946 r. w wybranych powiatach Południowego Podlasia liczba członków SL wynosiła 67 osób, a PSL 5400, co obrazuje skalę popularności PSL w społeczeństwie podlaskim. Podrozdział drugi rozdziału trzeciego został poświęcony powstaniu i działalności zbrojnej organizacji niepodległościowych. Jest to ciekawy element pracy pod względem merytorycznym, na którym Autor oparł swoje spostrzeżenia na solidnym materiale źródłowym (archiwalnym). Jednak tak jak w całej pracy nie ustrzegł się pomyłek, zniekształceń imion, nazwisk lub braku konsekwencji w pisowni opracowań w tekście i przypisach. I tak na (s. 143, przyp. 55) jest Woźniczko. Z kontekstu pracy wynika, że Autorowi chodzi o badacza podziemia poakowskiego (WiN-owskiego) Zygmunta Woźniczkę. Dalej ten sam błąd znajdujemy na (s. 148), gdzie błędnie podane są imiona lub nazwiska, np. (s. 149) jest Franciszek Bucholc, natomiast w źródłach jest Bernard Bucholc, jest Michał Rossoła „Wali”, winno być Michał Rossoła „Wali”, (s. 19, 35, przyp. 27, 76) jest M. Krasucki, natomiast oficer ds. propagandy i informacji XII KO NSZ „Podlasie” nazywał się Marian Krasuski – ppor. itd. Ponadto przy kolejnym wydaniu książki należałoby uwzględnić, przy omawianiu sprawy ukraińskiej na Podlasiu (s. 153), pracę dr. Andrzeja Tłomackiego, *Akcja „Wista” w powiecie bialskim na tle walki politycznej i zbrojnej w latach 1944-1947*, Biała Podlaska-Warszawa 2003.

Rozdział czwarty, *Represje komunistycznego aparatu władzy wobec opozycji*, poddano analizie formy, metody prześladowań, represji jakich doświadczyło społeczeństwo podlaskie, a zwłaszcza ta część związana z podziemiem niepodległościowym, opozycją, kościołem katolickim ze strony władzy komunistycznej. Autor w sposób obrazowy przedstawił bogaty arsenał mechanizmów, które zapewniły oficjalne zwycięstwo w wyborach do Sejmu Ustawodawczego oraz działania podejmowane przez

komunistów, które doprowadziły do rozbicia politycznego i organizacyjnego PSL, a których celem była eliminacja legalnej opozycji z życia politycznego. Jak sam autor pisze, że w pierwszym okresie funkcjonowania organów bezpieczeństwa pierwszoplanową rolę odgrywał radziecki aparat bezpieczeństwa NKWD i Smiersz jako kontrwywiad.

Na (s. 176) recenzowanej pracy Autor podaje za materiałami lubelskiego WUBP, że do 31 października 1944 r. aresztowano 6393 osoby. Natomiast w dokumentach wytworzonych przez NKWD, następnie opublikowanych jako *NKWD i polskie podziemie 1944-1945. Z „teczek specjalnych” Józefa W. Stalina pod red. nauk. Albina F. Noskowa*, Kraków 1998, podane są z goła inne dane, a mianowicie, że od 15 października do 14 listopada 1944 r. w Lubelskiem aresztowano 2684 osoby, z czego żołnierzy AK 2110 (s. 86), natomiast ogółem na terenie całej wyzwolonej Polski od 15 października 1944 r. do 5 stycznia 1945 r. aresztowano 13142 osoby, z czego 9010 członków AK (patrz: *NKWD i polskie... pod red. nauk. Albin F. Noskowa*, s. 88). Szkoda, że Autor recenzowanej pracy nie odniósł się do danych znajdujących się w dokumentach NKWD i nie dokonał ich analizy, czy to aresztowały polskie organa bezpieczeństwa, czy radzieckie i dlaczego tak duża jest liczba aresztowanych w ciągu 2,5 miesiąca, a potem następuje spadek aresztowanych.

Nasuwa się pytanie: czy dane podane przez WUBP są wiarygodne? Czy nie zostały specjalnie zawyżone przez ówczesne organa bezpieczeństwa, aby ukazać skalę zagrożenia rządu PKWN przez polskie podziemie niepodległościowe, co skwapliwie propaganda komunistyczna wykorzystywała do twierdzenia tezy o wojnie domowej. Skoro dalej Dariusz Smolarek pisze, że współdziałanie polskich i radzieckich organów bezpieczeństwa przyniosło wymierne rezultaty. Autor podaje przykład, że na terenie radzyńskiego powiatu od 15 listopada 1944 r. do 10 maja 1945 r. PUBP razem z oddziałami Smiersz aresztował 950 żołnierzy AK, z tego polska „bezpieka” osadziła w areszcie 379 osób (s. 177). Niestety Autor nie odnosi się do powyższych danych, nie poddaje analizie historycznej.

Jako nowatorskie spojrzenie historyka opartego na bogatym materiale źródłowym należy uznać fragment pracy poświęcony likwidacji Polskiego Stronnictwa Ludowego. Autor w sposób bardzo ciekawy ukazał genezę przygotowań komunistów do likwidacji PSL, rozbudowę agentury PUBP, które w początkowym okresie przyniosły mierny skutek. Było to zasługą hermetycznych środowisk, szczególnie duchowieństwa i samego PSL, które członkowie niechętnie stawali się „informatorem” PUBP. W dalszej części recenzowanej pracy Dariusz Smolarek ukazuje do 1946 r. brutalizację funkcjonariuszy UBP, MO i KBW wobec członków PSL aż do skrytobójczych mordów włącznie.

Rozdział piąty *Propagandowe zwalczanie opozycji* został poświęcony problematyce propagandowego zwalczania opozycji realizowaną za pośrednictwem rządowej prasy, wojskowych grup propagandowych. Gros rozdziału Autor poświęcił cenzurze i roli jaką odgrywała w komunistycznym systemie, która stanowiła bardzo istotny element wkomponowany w system zwalczania opozycji.

Cenzura ograniczała prawo opozycji do repliki na kłamstwa i insynuacje ze strony komunistycznego aparatu propagandy. O zaangażowaniu propagandy w wal-

ce z opozycją dają obraz dane, które Autor przytacza na (s. 239) „Podczas rozpoczętej w lutym 1947 r. akcji likwidacyjnej podziemia zbrojnego na obszarze województw: warszawskiego, białostockiego i lubelskiego, tylko oddziały KBW rozproszają wśród mieszkańców wsi 220 tys. egz. „Głosu Ludu”, Polski Zbrojnej” i 50 tys. egz. „Chłopskiej Drogi”. Uzupelnieniem były broszury np. „Proces Okulickiego i innych” 15 tys. egz., oraz wydawnictwa własne KBW w tym 170 tys. odzew poruszających bieżące zaangażowanie walki politycznej oraz 120 tys. haseł propagandowych dla ludności cywilnej”. O tym, że propaganda służyła do zdyskredytowania opozycji w oczach społeczeństwa potwierdza teza Autora, który „lustrując prasę rządową lat 1945-1947 nie natrafił na informację bądź artykuły, które ukazywały podziemie zbrojne i legalnie działającą opozycję (PSL – przyp. W.Ch.) w pozytywnym kontekście” (s. 240).

Z drobnych uchybień wymienić należy przedstawienia wyrazów w części tytułu cytowanego źródła jest: „...Wodza Naczelnego”. Natomiast poprawnie część tytułu brzmi: „... W świetle dokumentów Sztabu Naczelnego Wodza”.

Ostatni rozdział *Likwidacja podziemia zbrojnego* poddano analizie zaangażowanie regularnych jednostek KBW i WP w likwidację podziemia zbrojnego na badanym obszarze. Rozdział ma dużą wartość poznawczą, bowiem jest nowatorski pod względem źródłowym i merytorycznym. Mankamentem jest jednak opracowanie wybitnie materiałowe bez analizy i wniosków Autora.

Zasygnalizowane uchybienia nie obniżają wartości poznawczej pracy. Praca zasługuje na dobrą ocenę i uwagę historyków – badaczy dziejów najnowszych, jak i amatorów – miłośników historii najnowszej Polski. Recenzowana publikacja stanowi kolejny krok w odtwarzaniu dziejów najnowszych jakże bolesnych dla społeczeństwa podlaskiego.

Wiesław Charczuk

Dariusz Smolarek, *Władze komunistyczne wobec opozycji na Południowym Podlasiu w latach 1944-1947*, Instytut Historii Akademii Podlaskiej, Siedleckie Towarzystwo Naukowe, Siedlce 2005, ss. 334.